

Fürth Eszter

EGY TEMETÉS OLVASATA
(GONDOLATOK EÇA DE QUEIRÓS
JOSÉ MATIAS CÍMŰ NOVELLÁJÁRÓL)

... el akarjuk készíteni a fotóját, mondhatnánk, a karikatúráját a régi világnak, mely burzsoá, szentimentális, ájtatos, katolikus, kizsákmányoló, arisztokratikus stb.; és bemutatni gúnyt, hahotát és megvetést ébresztve a modern és demokratikus világban – előkészíteni rombadőlését.¹ Ezt a választ adja Eça önmagához intézett kérdésére: S mi célunk a realizmussal? Célkitűzései igen harcosak, s ami még fontosabb, cselekvésre buzdítanak. A felszólítást nem az alkotókhoz, sokkal inkább a befogadókhoz intézi, a „modern és demokratikus” világhoz, amitől gúnyt, hahotát, megvetést, tehát aktív részvételt vár. Az irodalmi diskurzus frontvonalát a szövegen túlra, a befogadó oldalára helyezi át. Dolgozatom célja ezen aktív olvasói magatartásmód lehetőségeinek a kimutatása Eça José Matias című novellájában.

Eça de Queirós-t a XIX. századi portugál irodalom meghatározó alakjaként, valamint a portugál irodalmi realizmus megvalósítójaként tartják számon. Mint realista szerző, igen meglepőnek tűnhet célkitűzéseivel kapcsolatban az olvasót emlegetni, hisz talán sokkal inkább illenék a valóságról, az ábrázolandó világ hű leképezéséről, a társadalmi valóság bemutatásáról, tehát láttatásról, nem pedig látásról beszélni. Mégis, érdemesnek tartom megvilágítani e jelenséget a befogadás oldaláról is, s ehhez nem csupán Eça elméleti kijelentései, de szépirodalmi munkái is bőséges anyagot szolgáltatnak.

Eça az 1871-es kaszinói konferencián elhangzott előadásában foglalta össze nézeteit *A realizmus, mint a művészet új kifejezőmódja* címmel. Itt kell megjegyeznünk, hogy a realizmus kifejezés nem problémamentes Eça

¹ „queremos fazer a fotografia, ia quase dizer a caricatura do velho mundo burguês, sentimental, devoto, católico, explorador, aristocrático, etc.; e apontando-o ao escárnio, à gargalhada, ao desprezo do mundo moderno e democrático – preparar a sua ruína.” Eça de Queirós: *Novas Cartas Inéditas*, 166. o.; idézi João Gaspar Simões: *Vida e Obra de Eça de Queirós*, 291. o.

munkásságának esetében. João Gaspar Simões így ír erről: Íme, a *realizmus* szó, mely talán a vizályt kirobbantó ok volt, ha egyáltalán volt bármiféle vizály. Tény, hogy Antero de Quental sosem szimpatizált ezzel a kifejezéssel. Maga Eça de Queirós, évekkel később, az *Amaro atya bűne* második kiadásának végül kiadatlan előszavát írva, meglepettnek tűnt, hogy Braziliában egy iskola alapítójaként említik, mely a „Realista” nevet kapta.²

Eça realizmusa tehát nem azonosítható teljes egészében a hagyományos realista fogalmakkal. Nézeteit elsősorban Proudhon és Taine munkássága befolyásolta. Proudhon forradalmiságról alkotott elméletét továbbgondolva vizsgálta az irodalom hatásmechanizmusait. A társadalom ábrázolását oly módon látta megvalósítandónak, hogy az visszahasson a bemutatott közegre, céljának a morális ember létrehozását tartotta. „A »70-es nemzedék« a forradalom és a cselekvés, a nagy tettek bűvöletében él, tagjai azonban a cselekvést azonosítják az irodalommal és viszont (Eça de Queirós például ebben az időben Portugália »legnagyobb költőjének« a fölfedező hajóst, Vasco da Gamát tartotta)”³ Bár a kaszinói konferencia idejére Eça elképzelései finomodtak, mégis, az irodalmi cselekvés gondolata továbbra is fontos szerepet töltött be nézeteiben.

A továbbiakban az irodalom, mint cselekvés gondolatát, a bemutatás általi viselkedés- és vélekedésformálást fogom továbbgondolni Eça egy novellája alapján. Az a cselekvés, melynek felszólítása kirajzolódni látszik az általam vizsgált szövegből továbbmutat a művészet társadalmi jelentőségén, és tágabb, az irodalom, az írás elméletéhez kapcsolódó problémákat is felvet.

Eça realista elképzeléseinek megfelelően a szöveg az a terület, ahonnan a cselekvés kiindulhat: itt van kódolva az a felszólítás, mely befolyásolja, aktivizálja olvasóját. A felszólítás dekódolása azonban csak az olvasatban ölthet testet, tehát a szöveg aktivizáló ereje csak magában az olvasóban valósulhat meg.

Az elsődleges cselekvés a valamit kiolvasni vágyásban érhető tetten. Eça esetében azt a morális, társadalombíráló, ostromozó tartalmat lehetne itt megemlíteni, melynek majd a cselekvés kiváltójaként kellene működnie.

² „A palavra *realismo*, eis, talvez, o pomo da discórdia, se alguma discórdia houve. De facto, Antero de Quental nunca simpatizou com esse termo. O próprio Esa de Queirós, anos depois, ao escrever o prefácio, que deixou inedito, à segunda edição de «O Crime do Padre Amaro», se mostra surpreendido por ser apontado no Brasil como fundador de uma escola, a que se dava o nome de «Realista».” João Gaspar Simões: *Vida e Obra de Eça de Queirós*: 293. o.

³ Pál Ferenc: *Eça de Queirós és a realizmus*: 21. o.

Babarczy Eszter ezeknek a tartalmaknak a kiolvasását az értelmezés (és nem a szöveg) szerves velejárójaként értelmezi: „noha az irodalom nyilvános beszéd, nem keverhető össze a politikai megnyilvánulásokkal, s így aztán semmiféle helyes nézet vagy morális érték sem kérhető számon rajta. Ami számon kérhető, az az igényesség, s egyfajta kultúra, amely ezt az igényességet értelmezni tudja, méghozzá mindazon eszközzel, amellyel általában magunkat és a világot értelmezzük. A mű így az értelmezésben kap erkölcsi vagy politikai dimenziót, de ez a dimenzió éppolyan szorosan hozzátartozik az értelmezéshez, mint bármilyen formalista vagy irodalomtörténeti elemzés.”⁴

Eça szövegeinek társadalombíráló, morális tartalmát is érdemes megvizsgálni a befogadás oldaláról, mint az olvasás eredményét szemlélni. A „morális ember megalkotása”, melyet Eça célul tűzött ki maga elé, magának az értelmezésnek a tulajdonságaként értékelhető. A feltételezett szerzői szándékkal való együttműködés hajlandósága már maga is befogadói tevékenység, mely szükségszerűen vezet a véleményalkotás és -módosítás cselekvéséhez. Így tehát az olvasás aktusában kibontakozó társadalmi, morális tartalom előbukkanása is cselekvésként értékelhető, nem pedig a szövegben megbúvó passzív tartalomként.

A szöveg instrukcióival való együttműködésen túl azonban létezik egy második aktivitás is, melyet az olvasás generálhat. Umberto Eco eszményi olvasójának tevékenységét egyrészt az együttműködés, másrészt a reflexív készség jellemzi. „Szerencsére minden szöveg legalább két eszményi olvasót vesz célba: az elsőnek együtt kell működnie a szerzővel, csakis így értelmezheti a szerző szándékának megfelelően a szöveget; a másodiknak azonban az a dolga, hogy leírja – és értékelje –, miképpen hozza létre a szerző az első szint olvasatát.”⁵

Összefoglalva tehát az olvasás (mint cselekvés) egyrészt az olvasói együttműködést (szöveggel együtt látás), másrészt az értékelést (a szövegre rálátást) aktivizálja. Eça célkitűzése, mely szerint az első olvasói lépésből (vagyis a szöveggel együttlátásból) szükségszerűen ki kell bontakoznia egy társadalmi cselekvésnek (vagyis a társadalom visszasságaira való ráébredésnek, majd pedig a változtatásnak) látszólag ettől részben eltérő szerkezetet követ: eszerint a cselekvés kilép a (szűken értett) irodalom teréből, és a társadalmi valóság területén jelentkezik. Eça cselekvő irodalmi elméletét azonban az

⁴ Babarczy Eszter: *A ház, a kert, az utca*; 111. o.

⁵ Umberto Eco: *Levél az eszményi olvasónak*, 81. o.

irodalom területén belül maradvá is értelmezhetjük: a szöveg az értékelési mechanizmus beindításával bírja aktivitásra olvasóját.

... a realizmus a művészet tagadása a művészet által, a konvencionális, a patetikus és az érzelgősség száműzése. ... a realizmus a romantika elleni reakció...⁶ – írja Eça. A művészet tehát önmagán belül hajtja végre a tagadást. Ennek megfelelően a befogadás második értelmezői aktusa, a szövegre való rátekintés, magában foglalhatja a változtatás, a társadalmi cselekvés aktusát is. Romantika és realizmus összecsapását ebben az esetben nem csupán kulturális, de társadalmi aktusnak is tekinthetjük. A portugál kulturális és társadalmi fejlődés szoros összefonódásának eredménye, hogy együttesen beszélhetünk a romantikával való leszámolás igényéről és az irodalom társadalombíráló funkciójáról. Az irodalom elméletének változása a befogadói magatartás formálódását, közvetetten pedig a társadalom átalakulását igényli. A romantikával való leszámolás tehát legalább annyira társadalmi, mint művészeti törekvés.

Az önmagát belülről bomlasztó, megváltoztató művészeti törekvések már korábban is megfigyelhetők voltak a portugál irodalomban. Almeida Garrett *Utazás szülőföldemen* című munkája a regény a regényben szerkezettel igyekszik rámutatni a kor társadalmi és kulturális állapotára. A szöveg egyes szám első személyű narrátora Lisszabontól Santarém-ig vezető útjának történetét meséli el, bemutatva a táj állapotát, az ott élő emberek viselkedését. Mindeközben azonban beékel egy romantikus történetet is, mely a zöld szemű „csalogányos” lány, Joanhina életét, szerelmi megpróbáltatásait meséli el. A betét bővelkedik a romantikus irodalmi elemekben: családi titok, melyre csak a történet végén derül fény; a várostól távoli, békés, a boldogság távoli szigetét idéző, idilli házikó; hirtelen feltörő szerelmek; kolostorba vonuló szerelmesek. A történet egyes elemei már a paródia határát súrolják; így például a főhősben, Carlos-ban szinte nevetséges hirtelenséggel fellobbanó szerelmek, melyek érintik a történetben felbukkanó összes fiatal lányt.

Ugyanakkor az utazást elmesélő kerettörténet realista jegyeket hordoz: a táj leírása, az utastársak viselkedésének, párbeszédeinek bemutatása a korabeli Portugália állapotát hivatottak lefesteni. Ezt hangsúlyozandó, a narrátor rögtön a regény elején kiemeli realista nézőpontját. A szöveg a kor

⁶ „o realismo... é a negação da arte pela arte; é a proscricção do convencional, do enfático e do piegas. ... o realismo é uma reacção contra o romantismo...” António Salgado Júnior: *História das Conferências do Casino*, 55.o.; idézi João Gaspar Simões: *Vida e Obra de Eça de Queirós*, 304. o.

Portugáliájának egy darabkáját végigpásztázva mutat be egy romantikus (helyenként túlzottan is romantikus) történetet. A szálatat összeolvassva egy korkép tárulhat fel előttünk: az utazás során bemutatott Portugália romantikus szemlélete. Nem csupán a társadalmat, de a kultúrát is lefesti a szöveg: az ábrázolt világhoz tartozó korízlést tárja elénk, mely a romantika szabályaihoz alkalmazkodó történeteket kedveli. A befogadó, Garrett szövegével együtt haladva, majd azt értékelve láthatja együtt a kétféle írás- és szemléletmódot, valamint az ábrázolt társadalmi jelenséget.

Hasonló keretes szerkezet figyelhető meg Eça *José Matias* című novellájában is. Szintén egy egyes szám első személyű narrátorral találkozunk, aki a fő cselekményszál mögött egy szerelmi történetet mesél el. A szerkezetet azonban tovább bonyolítja az a dialogikus forma, amelyen keresztül a narráció történik. Időnként Almeida Garrett narrátora is „kiszól” az olvasóhoz, Eça novellájában viszont az alapszituációt jelenti a narrátor és megszólítottja közötti „társalgás”.

Eçának több novellájában is találkozhatunk a kerettörténeten belüli, párbeszédes formában előadott történettel. Az *Egy szőke lány különkségei* vagy az *Egy lírai költő* a narrátor és a történet hőisével való párbeszédben rajzolódik ki. A *José Matias* esetében azonban a beszélgetőpartner, a megszólított, nem egyszerűen a történet szereplője. Ahogyan Maria Lúcia Lepecki jellemzi a hallgatóság funkcióját betöltő alakot: a narrációban nincs informatív szerepe; passzív; anonim; a tagadás princípiuma: nem birtokol, nem tud, nem narrál, csak „túlél”, számára az egyetlen lehetséges aktivitás a hallgatás.⁷ Ahogyan Lepecki is megjegyzi, a hallgató az olvasóval mutat rokonságot.

„Milyen kellemes délutánunk van, kedves barátom!”⁸ – szólítja meg hallgatóságát a narrátor a novella első mondatával. A megszólítottak tehát mi magunk, befogadók vagyunk. A novella a történet a történetben szerkezet által, mellyel a betéttörténet metatextusát képezi, az olvasót is tematizálja, rámutatva ezáltal a befogadás aktusára is.

„José Matias temetésére várok – José Matias de Albuquerque-nek, Garmilde vicomt unokaöccsének a temetésére”⁹ – folytatódik a szöveg. Amint elkezdődik a novella, azzal találkozhatunk, hogy a főhős meghalt. Történetét a minket megszólító narrátor meséli el, ő a történetet megalkotó figura, ily módon a szerzőt tematizáló alakként kezelhetjük, aki kommunikációt folytat

⁷ Maria Lúcia Lepecki: *Eça na Ambiguidade*; 66-67. o.

⁸ Eça de Queirós: *José Matias*, ford.: Pál Ferenc; in.: *Egy szőke lány különkségei*; 92. o.

⁹ *José Matias*, ford.: Pál Ferenc; 92. o.

hallgatóságával. velünk, a történetben is tematizált olvasókkal. Történetünk főhőse azonban halott, s csak akkor kel újra életre, amikor olvasni kezdjük életét, vagyis a befogadás aktusában. Az olvasás folyamata azonban nem azzal kezdődik, hogy megismerjük José Matias történetét, hanem a temetési ceremóniát bemutató kerettörténettel. Ez szintén egy befogadási aktus eredménye, ti. azé, hogy a kezünkbe vett *José Matias* címet viselő novellát olvasni kezdtük. Ez a tettünk szintén egy olvasás által elkövetett tett eredményez, vagyis a történet kezdő állapotának befogadás általi megalkotását. Ez pedig nem más, mint José Matias halála. Vagyis főhősünket voltaképp épp mi, befogadók öltük meg azáltal, hogy a történet olvasásába kezdtünk. Ez az aktus megismétlődik a második cselekményszálon, ahol José Matias-t saját szerelmi története, annak felidézése, olvasása öli meg.

Vizsgáljuk most meg a novellában megjelenő narrációs szinteket és az általuk megjelenített funkciókat! A kerettörténet, a temetés jelenetében a narrátor, az önmagát filozófia professzorként bemutató alak, a szerző funkcióját jeleníti meg azáltal, hogy egy narratíva megalkotójaként definiálódik. Mellette szükségszerűen kirajzolódik hallgatóságának körvonala, vagyis a befogadói pozíció. A második narratív szinten José Matias történetét ismerhetjük meg. Ennek szerzője a már korábban megismert elbeszélő, a filozófia professzor, főhőse pedig maga José Matias.

Itt meg is állhatnánk a narratív szintek elkülönítésében, ha nem kiáltana további vizsgálódások után Matias történetének néhány szembeötlő eleme. José Matias szerelmének furcsasága, hogy nem valósul meg. Plátói kapcsolata az „isteni” Elisával első pillantásra csak a romantika eszköztárának egy ismert elemét idézi. ám jelen esetben a motívum hangsúlya túlmutat a romantikus irodalom egy jegyének groteszk túlfokozásán. José Matias egy olyan szerelmi narratíva szereplője, melyben ő az egyedüli hős, s egyben a történet egyetlen alakítója is. Partnerét, Elisát nem avatja be a cselekménybe, mikor az belépni igyekezne, szigorúan kívül rekeszti őt a történet határain. Ezen a narratív szinten nincs szerelem, mely megtörténne, csupán egy szerelem, melyet José Matias kitalál. megalkot, szemben a filozófia professzor szerzőségével kialakuló szinttel, amely ezt a kitalációt foglalja történetbe, és látja el kommentárral. Megállapíthatjuk tehát, hogy José Matias szerelmének története egy újabb narratív szintet alkot, melynek szerzői funkcióját maga José Matias tölti be.

José Matias-t szerelmi története öli meg a romantika szabályai szerint: önmagát tönkretéve, tébolyult állapotban végez vele a februári hideg, melybe szerelmi szenvedései sodorták. José Matias története a fizikális halál

megmutatásával húzza alá a szerző olvasás általi megsemmisülésének barthes-i mechanizmusát. „az írás lerombol mindenféle hangot, minden eredetet”¹⁰ – írja Barthes. Az olvasás, mely minden szöveget íté és most ír meg, a szerzői eredet ellen fordul. A *José Matias*-ban ez a szerkezet igen élesen rajzolódik ki: a filozófia professzor elmeséli, hogyan volt befogadója José Matias történetének. Az elmesélés által szerzővé válik, vagyis az általa befogadott történet szerzőjének megsemmisítésével olvasó-szerzővé avatja az értelmezés.

A novella kezdeti állapotában a szerelmi szálban tematizált szerzői funkció temetésén veszünk részt mi, olvasók. A helyzet meglepő, s valóban, ahogyan a filozófia professzor el nem hangzó kérdéseinkre adott válaszaiból kiderül, a szövegen belül is meglepődünk a szituáció furcsaságán, sőt, csak hosszas húzódozások után engedünk elbeszélőnk (a tematizált szerző) nógatasának, s veszünk részt a szertartáson: „Miért nem jön el, és kíséri el, kedves barátom, ezt a nem mindennapi fiatalembert a Prazeres temetőbe? Béreltem egy számozott fiákert a Társaságtól, ahogy ez egy filozófia professzorhoz illik... Mit mond! Világos nadrágot visel! De drága barátom! Az együttérzés tárgyasulásának nincs még egy olyan hitványul anyagi formája, mint a fekete kasmír. Ez az ember pedig, akit most temetünk, minden ízében a szellem világához tartozott!”¹¹

Vizsgáljuk most meg, miféle szerzői figurákkal találkozhatunk a novella különböző narratív szintjein! José Matias a „szellem világához tartozott”, „era um grande espiritualista”.¹² Eça az espiritualista szót alkalmazza, mely valóban szellemit jelent, ám annyiban különbözik magyar megfelelőjétől, hogy az espírito, vagyis lélek szóból származik, beemelve ezáltal a szövegbe a lelki, érzelmességre utaló tartalmakat is. Feljebb, José Matias leírása szintén érzelmes, a lelki viharok embereként mutatja be a hőst, s története is ennek megfelelően alakul.

Ezzel szemben a filozófia professzor a ráció embereként mutatja be magát: „Nos, ez a José Matias nyugtalanító ember volt egy olyan valaki számára, aki, mint ahogy én is, szereti, ha az életben minden a logika szabályai szerint történik, és megkívánja, hogy a kalász annak rendje és módja szerint keljen ki a magból.”¹³ Mindezeket figyelembe véve, hasonló szerkezet bontakozik ki a szemünk előtt, mint Almeida Garrett *Utazás szülőföldemen*

¹⁰ Roland Barthes: *A szerző halála*; 50. o.

¹¹ Eça de Queirós: *José Matias*, ford.: Pál Ferenc; 93. o.

¹² Eça de Queirós: *José Matias*; in: Eça de Queirós: *Contos*; 167. o.

¹³ Eça de Queirós: *José Matias*, ford.: Pál Ferenc; 93-34. o.

című regénye esetében. A realista szerzői funkciót megjelenítő kerettörténet magába zár egy romantikus művet, melyre ezáltal képes rámutatni, értelmezni sajátosságait. Jelen esetben a filozófia professzor realista szerzői alakja a romantikus szerzői funkció temetésén vesz részt, s ebben partneréül magát az olvasót választja, hogy cselekvő alanya legyen a romantika halálának, s a realizmus előre törésének.

Meg is érkezünk Eça de Queirós realista irodalomszemléletéhez, mely a befogadó cselekvő közreműködését, a művészetben belüli művészetrombolást célozza meg. José Matias-nak, mint a romantika szerzői figurájának ábrázolására több utalást is találunk. „José Matias igazából hat éve halt meg. drága barátom. élete felívelő korszakában. Az, amit ott visznek, bomlófélben. bojtokkal díszes fatáblák közé zárva, egy ismeretlen, névtelen alkoholista porhüvelybe, akivel egy kapualjban végzett a februári hideg.”¹⁴ José Matias itt a portugál irodalomban „önmagát túlélte és betegessé fajult romantikus irodalom és romantikus életérzés”¹⁵ megtestesüléseként jelenik meg, melyet Eça és társai temetni kívántak.

Eça így ír a romantikus regényről: Ez a regény a házasságtörés dicsőítése. Semmit sem tanul, semmit sem magyaráz; nem rajzol karaktereket, nem vázol temperamentumokat, nem elemez szenvedélyeket. Sem pszichológiája, sem cselekménye nincs. A sápadt Júlia a kövér António felesége leveti bilincseit, melyek férje uralmához kötik, és lírikusan a sovány és kócos Artur karjaiba omlik. Az érzékeny olvasó legnagyobb megrázkódtatására, és a hűtlen feleség mentségére szolgál, hogy António dolgozik, mely a burzsoázia szégyene, Artur pedig csavargó, ami romantikus dicsőség. S e bordélyházi dráma az, melyre a becsületes nők érzékenységük könnyeit ontják 1850 óta!¹⁶

¹⁴ Eça de Queirós: *José Matias*, ford.: Pál Ferenc; 93. o.

¹⁵ Pál Ferenc: *Eça de Queirós és a realizmus*; 19. o.

¹⁶ „«O romance, esse, é a apoteose do adultério. Nada estuda, nada expilca; não pinta caracteres, não desenha temperamentos, não analisa paixões. Não tem psicologia nem acção. Júlia pálida, casada com António gordo, atira as algemas conjugais à cabeça do esposo, e desmaia líricamente nos braços de Artur, desganhado e macilento. Para maior comoção do leitor sensível e para desculpa da esposa infiel, António trabalha, o que é uma vergonha burguesa, e Artur é vadio, o que é uma glória romântica. E é sobre este drama de lupanar que as mulheres honestas estão derramando as lágrimas da sua sensibilidade desde 1850!...»” Eça de Queirós: *Uma Campanha Alegre*, vol. 1, 19-20. o.; idézi João Gaspar Simões: *Vida e obra de Eça de Queirós*; 298. o.

José Matias fantáziált szerelmi története is e fenti elemekből építkezik: a férjezett szépséges Elisa és kövér, cukorbeteg férje, Matos Miranda mellett megjelenik a munkát nem végző, mégis élőkélően élő burzsoázia tipikus jellemvonásait viselő José Matias. Később, mikor Elisának új férje lesz, aki elbitorolja nem csupán Elisa szívét, de José Matias tulajdonságait is (fiatal, nem dolgozik, jelzáloggal terhelt földek tulajdonosa), főhősünk egy másik, még romantikusabb pozíciót ölt magára megvalósulatlan szerelmének történetében, az „egzaltált”, önromboló figura szerepét. Végül, mikor Elisa szeretőjével él, amely gesztus ismét elbitorolja José Matias korábbi, a társadalmi vélekedéssel szembeszálló magatartásmódját, Matias csavargó lesz, ami újra képes romantikus ellenpontként szolgálni az imádott nő társához képest.

A filozófus professzor ezt a romantikus cselekményszálát fogja össze elbeszélésével, valamint kiegészíti értékítéletével, José Matias megmagyarázhatatlan cselekedeteinek pszichológiai magyarázatát adva. Egy realista szerző alakja bontakozik ki előttünk, aki (Eça elvárásainak megfelelően) a belső történetet pszichologizálással, a szenvedély elemzésével telíti, valamint írói tevékenysége során tudományos megfontolásokkal is él – erre utalhatnak tudományos munkáinak említései.

A kerettörténetként szolgáló szövegrész, mely a belső cselekményszál metatextusát adja, a romantikus irodalom életképtelenségét, szerzői figurájának halálát tárja elénk, melyben az olvasó, értelmezői tevékenysége révén cselekvő partnerként, aktív résztvevőként van jelen. Így tehát a realista ábrázolásra való rálátás, a szöveggel való együttműködés, majd pedig az értékelés létrehozta Eça cselekvő irodalmát a szöveg határain belül.

A novella realista kiáltványként való értelmezésén túl, nem hagyhatunk figyelmen kívül egyéb, irodalmi jelenségekre utaló jeleket, melyek más, tágabb elméleti problémák irányába mutatnak. A novellában igen nagy hangsúllyal szerepelnek a más szövegekre való utalások. A filozófia professzor saját írásait emlegeti, amikor igyekszik meghatározni a José Matias életében eltelt időt. Önmagát is írói tevékenységével jellemzi: „én is, aki pedig akkoriban már bőséges jegyzetekkel láttam el Hegelt, három szenvedélyes napon át imádtam ezt a nőt, és írtam hozzá egy szonettet...”¹⁷

A filozófia professzor önmagát, tudományos teljesítményét használja jellemzéséhez. A Matiasra vagy Elisára vonatkozó megállapítások szintén más szövegeket idéznek, ám ezek már a világirodalom más, ismert toposzait hozzák be a szövegbe. A szerelem kellékei, a kert, a Lugasos Ház, a romantika

¹⁷ Eça de Queirós: *José Matias*, ford.: Pál Ferenc; 96. o.

irodalmának eszköztárából válogat. Elisa jellemzése is más szövegek által történik: „Kedves barátom, ismeri (legalábbis hírből, ahogyan a trójai Helénát, vagy Inês de Castro-t ismerjük) a gyönyörű Elisa Miranda-t, a »Lugasos Ház« Elisa-ját...”¹⁸ Elisa-t irodalmi előzményekből ismerhetjük, a hagyományból, „pelo menos de tradição”¹⁹, vagyis az irodalmi tradícióból. A szerelmi történet. Elisa, maga José Matias is az irodalmi hagyományból felépített szöveggyűjtemény. A filozófia professzor a novella elején felhívja rá a befogadó figyelmét, hogy José Matias-t már ismeri, az olvasó pedig kénytelen felismerni a halottat: „Ön bizonyosan ismerte...”, majd később: „Pedig ön, kedves barátom, egy alkalommal, amikor José Matias Porto-ból visszatérően megállt Coimbra-ban, még együtt is vacsorázott vele a Paço do Conde-ban!”²⁰ Természetesen ismerjük őt, hiszen az irodalmi előzményekből épül fel, melyekkel mi, olvasók korábbi befogadási aktusok során már találkoztunk, olvasói tudatunk részei. Itt a szöveg újra befogadói aktivitásunkat kívánja, mégpedig a szövegrészletek, sémák, motívumok felismerésére, intertextusként való értelmezésére szólít fel.

E jelenség részletesebb vizsgálatához egy, a *José Matias*-ban megjelenőhöz igen hasonló struktúrát hívok segítségül. Az idézetek, vendégszövegek összefűzésének módja a novellában rokonságot mutat azzal a formával, amit Roland Barthes szerelmes beszédnek nevez. Barthes *Beszédtörödékek a szerelemről* című munkájában a szerelmes nyelvi aktivitásának termékeit idézi fel „alakzatok” formájában. „Az alakzat nem más, mint a munkában lévő szerelmes” – írja Barthes – „Az alakzat élesen körvonalazott (mint egy jel) és emlékeztetés (mint egy kép vagy egy mese). Egy alakzatnak akkor van létjogosultsága, ha legalább egyvalaki azt mondhatja: »Milyen igaz! Ezzel a nyelvi jelenettel már találkoztam valahol!«”²¹ Barthes alakzatainak „már-olvasottságát” garantálja azzal, hogy a törödékeket idézetekkel, utalásokkal szövi át. Ez a szerkesztési mód jelentkezik José Matias szövegében is: utalások, idézetek szövedékét olvassuk az állandó felismerés élményével.

A párhuzam érdekességét fokozza, hogy José Matias halálának története egy ismert legendára utal, melyet Barthes is bevett könyvébe: „Egy mandarin szerelmes volt egy kurtizánba. »A magáé leszek, mondta a lány, ha

¹⁸ Eça de Queirós: *José Matias*, ford.: Pál Ferenc; 95. o.

¹⁹ Eça de Queirós: *José Matias*; 168. o.

²⁰ Eça de Queirós: *José Matias*, ford.: Pál Ferenc; 92. o.

²¹ Roland Barthes: *Beszédtörödékek a szerelemről*, ford.: Albert Sándor; 16. o.

száz éjszakán át vár rám a kertemben egy zsámolyon ülve, az ablakom alatt.« A kilencvenkilencedik éjszakán a mandarin felállt, hóna alá csapta a zsámolyt és elment.²² José Matias is várakozik Elisa ablaka alatt, ám nem hagyja el őrhelyét. csak halálával. José Matias elpusztul, feloldódik a hagyomány követésében. A mandarin elhagyta őrhelyét, hogy fenntartsa a távoli szerelem élményét, így tett José Matias is, aki élete végéig várakozott Elisára.

„Amit meg akarok ismerni (a szerelem), az maga a nyersanyag, amit felhasználok, hogy beszéljek róla (a szerelmes beszéd).”²³ – írja Barthes a szerelmes beszéd alakzatairól. Itt ismét párhuzamba állítható két szöveg. José Matias esetében is annak értelmezésére törekszünk, ami megszólal, vagyis az irodalmi szövegben megjelenő funkciókat kívánjuk megérteni egy irodalmi szöveg által. Azt láthatjuk, hogy az egyes funkciók az idézett szövegek egyes csoportjához társíthatók, a figurák ezeket a halmazokat fogják össze, és mutatnak rájuk – önmaguk által, egy szövegcsoporthoz mutat rá önnön szövegiségére.

A filozófus professzor és José Matias szerzői alakja is szövegtöredékekből, idézetekből épül fel. Michel Foucault hasonlóképp jellemzi a szerzői funkciót: „a szerzői név nem egyszerűen egy diskurzus eleme (amely lehet alany vagy bővítmény, amit névmás bármikor helyettesíthet stb.) Jelenléte klasszifikációs funkciót lát el: az ilyen név lehetővé teszi bizonyos számú szövegek csoportosítását, elhatárolását, közülük egyesek kizárását, s e szövegek másokkal való szembeállítását. A szerzői név a szövegek között is kapcsolatot létesít”²⁴ – írja Foucault.

A filozófus professzor szerzői alakja esetében neve összefoglalja tudományos munkáit, valamint az általa elmesélt történetet José Matias-ról. José Matias szerzői alakja is szövegeket foglal össze, ám azokhoz nem olyan módon kapcsolódik szerzői neve, ahogyan azt a filozófus professzor esetében megfigyelhettük. José Matias intertextusokból építkezik, számtalan apró irodalmi elemet épít össze egy szöveghalmazzá, melyet az ő szerzői neve foglal egyetlen alkotói egységbe. A szerző figurája tehát úgy jelenik meg olvasói tekintetünk előtt, ahogyan arról Foucault írt, vagyis szövegek csoportosítójaként: „A szerzői név sem a személy polgári állapotának, sem a műbeli fikciónak nem képezi részét; azon a törésvonalon helyezkedik el, amely a diskurzus új csoportjait és sajátos létezés módját hozza létre.

²² Roland Barthes: *Beszédtöredékek a szerelemről*, ford.: Albert Sándor; 58. o.

²³ Roland Barthes: *Beszédtöredékek a szerelemről*; ford.: Albert Sándor; 79. o.

²⁴ Michel Foucault: *Mi a szerző?* ford.: Erős Ferenc; 29. o.

Következésképpen azt mondhatjuk, hogy kultúránkban a »szerző« olyan funkció, amellyel bizonyos szövegek el vannak látva, mások pedig nem.”²⁵

Olvasóként felismerjük az egy halmazba sorolható töredékeket, csoportosítjuk. és – a szöveg utasításait követve – megnevezzük őket. Így konstruáljuk meg a novellában feltűnő szerzői funkciókat, melyeket aztán a romantika vagy a realizmus kategóriájába sorolunk az alattuk felhalmozott töredékek szerint. E fenti értelmezés alapján a romantika és a realizmus szerzői funkciója sem más, mint a szövegrészleteket csoportosító olvasói aktivitás terméke. Eça gondolata, mely a befogadó aktív részvételét hívta segítségül a romantikával való leszámoláshoz és a realizmus térhódításához, továbbíródott, és az olvasás általános jellegzetességére mutatott rá.

Eça novelláját értelmezve nem csupán realista irodalmi törekvéseket, de az irodalomra általában vonatkoztatható megfontolásokat olvashatunk ki. Eça cselekvő irodalom-felfogásának nézeteit továbbgondolva az olvasó aktív szerepén túl a szerzői funkció sajátosságait is felfedezhettük a szövegben. A meglepő, olvasóját a szövegbe bevonó dialogikus forma így nem csupán a XIX. századi portugál irodalomnak, de napjaink kérdésfeltevéseinek is bőségesen kínál csemegézni valót.

²⁵ Michel Foucault: *Mi a szerző?* ford.: Erős Ferenc; 30. o.

Felhasznált irodalom

- Babarczy Eszter: *A ház, a kert, az utca*. Balassi Kiadó, Budapest, 1996.
- Barthes, Roland: *Beszédttöredék a szerelemről*. ford.: Albert Sándor; Atlantisz Kiadó, Budapest, 1997
- Barthes, Roland: *A szerző halála*. in: *A szöveg öröme*. ford.: Babarczy Eszter; Osiris Kiadó, Budapest, 1996.
- Eco, Umberto: *Levél az eszményi olvasónak*. ford.: Ádám Péter; in: *Pompeji*, 1991/3.
- Eça de Queirós, José Maria: *José Matias*. in: Eça de Queirós: *Contos* Publicações Europa-América; Mira-Sintra; Sine data.
- Eça de Queirós, José Maria: *José Matias*. ford.: Pál Ferenc; in: Eça de Queirós: *Egy szőke lány különkségei*; Íbisz Könyvkiadó, Budapest, 2002.
- Foucault, Michel: *Mi a szerző?* in: *Világosság* 1981/7.
- Garrett, Almeida: *Utazás szülőföldemen*. ford.: Lukács Laura. Íbisz Könyvkiadó, Budapest, 1999.
- Lepecki, Maria Lúcia: *Eça na Ambiguidade*. Jornal do Fundão, Lisboa, 1974.
- Pál Ferenc: *Eça de Queirós és a realizmus*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.
- Simões, João Gaspar: *Vida e Obra de Eça de Queirós*. Livraria Bertrand, Lisboa. 1973.